

DOI: 10.7596/taksad.v2i1.194

Ortaçağ ve Sonrası Muş İli Yüzey Araştırması – 2009 - Bulanık¹

A Survey on Medieval and Later Periods of Bulanık, Muş (2009)

Bülent Nuri KILAVUZ**

Abstract

The research was carried out with the permission of General Directorate of Monuments and Museums, Culture and Tourism Ministry of Turkish Republic, between 20 July to 3 August 2009 at Bulanık town of Muş Province and dependent villages.

Some monumental works consisting three churches, an inn, a cupola, four open tombs, a tomb, a bridge and three houses, also cultural assets composed of eighteen cemeteries in Bulanık town were identified.

Memorial monuments and tombstones vary in terms of materials, forms and style according to region and periods. Architectural monuments and gravestones in close Settlements; Günbatmaz, Mollakent and Esenlik villages which seem to have cultural interactions are similar to each other and the ones in Ahlat which is not far from the region. The oldest cultural assets belong to Islamic period were found in this region. A small number of identified works belong to Seljuk period and afterwards (XI-XV. Century), and most of the others usually belong to the Ottoman (XVI-XIX centuries) period.

The searched cemeteries were found to be different from each other. It is important to demonstrate the richness of the geography of Muş. Some of the motifs over the Headstones indicate differences, especially compared to other provinces in the region.

Historical graves in the cemetery are rapidly destroyed by natural and human factors actually. In addition, all new burials in cemeteries today increase the destruction.

Keywords: Muş, Bulanık, Grave Stones, Seljuk, Ottoman, Mosque, Cemetery.

*Bu makale, 32. Uluslar Arası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (24-28 Mayıs 2010)'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

**Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü bnkilavuz@gmail.com

Özet

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 20 Temmuz- 03 Ağustos 2009 tarihleri arasında Muş ilinin Bulanık ilçesinde ve köylerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada; üç kilise, bir han, bir kümbet, dört açık türbe, bir türbe, bir köprü ve üç evden oluşan anıtsal eserler; Bulanık ilçesinin köylerinde on sekiz mezarlıktan oluşan kültür varlıkları tespit edilerek incelenmiştir.

Anıt eserler ve mezar taşları bölgeye ve dönemlerine göre malzeme, form ve üslup açısından farklılıklar göstermektedir. Birbirine yakın yerleşim yerleri olan ve kültürel açıdan etkilendikleri anlaşılan Günbatmaz, Mollakent ve Esenlik köylerindeki mimari eserler ve mezar taşları birbirlerinin ve bölgeye uzak olmayan Ahlat'taki eserlerin yakın benzerleridir. İslam dönemine ait en eski kültür varlıkları da bu bölgeden çıkarılmıştır. Tespit edilen eserler az sayıda Selçuklu ve sonrası (XI-XV. Yüzyıl) ve genellikle Osmanlı (XVI-XIX Yüzyıl) dönemlerine aittir.

İncelenen mezarlıkların hepsi birbirlerinden farklı özellikler sergilemektedir. Bu durum Muş coğrafyasının zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Mezar taşları üzerindeki bazı motifler özellikle bölgedeki diğer illere oranla farklılıklar sergilemektedir.

Mezarlıklardaki tarihi mezarlar doğal ve insani etkenlerle gündün güne hızla tahrip olmaktadır. Ayrıca bütün mezarlıklarda günümüzde de yeni gömülerin devam etmesi tahribi artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muş, Bulanık, Mezar Taşı, Selçuklu, Osmanlı, Mezarlık, Anıt mezar, Anıt eser.

1. Giriş

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda; Muş ili ve ilçelerinde yüzey araştırması başkanlığımdaki ekiple 20 Temmuz- 03 Ağustos 2009 tarihleri arasında, Bakanlık Temsilcisi Elazığ Arkeoloji Müzesinden Arkeolog Bilal YÜRÜK'ün katılımıyla, ekip elemanları, Habib AKKURT, Aykan TEMUR ve Davut YALÇIN tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yılki çalışmalar Bulanık ilçesine bağlı 9 Belde, 53 köyde sürdürülmüştür. Araştırmaya Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri maddi destek vermiştir¹.

¹ Yardım ve desteklerinden dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne teşekkür ederim. Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Bilal YÜRÜK'e, ekip elemanları Habib AKKURT, Aykan TEMUR ve Davut YALÇIN'a, kitabeleri okuyan Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU'na, yardımlarından dolayı Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, belediye başkanlarına ve köy muhtarlarına teşekkür ederim.

Bulanık ilçesinin; Dođantepe, Okçular, Dokuzpınar, Hoşgeldi Köyleri, Alparslan I Baraj Gölünün suları altında kaldığından bu köylerde inceleme yapılamamıştır. Baraj suyu altında kalan Dokuzpınar Köyünde tarihi bir mezarlığın bulunduğu bilinmektedir.

Muş İli Merkez İlçesine bağlı Kırköy Beldesinde iki kilise, Günbatmaz Köyünde ev, Elmakaya Beldesinde bir han, Altınoluk Köyünde bir kilise kalıntısı, Kurganlı Köyünde bir kümbet kalıntısı ve bir açık türbe, Esenlik Köyünde üç açık türbe, Balotu Köyünde köprü kalıntısı, Yemişen Beldesinde bir Konak, Mollakent Pınarbaşı Mahallesiinde bir türbe ve Yeşilyurt Mahallesiinde bir evden oluşan anıt eserler; Bulanık Akçaarmut Köyünde, Olurdere Köyünde, Oğlakkaya Köyünde, Günbatmaz Köyünde, Gümüşpınar Köyünde, Elmakaya Beldesinde, Günyurdu Köyünde, Gölyanı Köyünde, Koyunağılı Köyünde, Bostancılar Köyünde, Kurganlı Köyünde, Esenlik Köyünde, Yemişen Beldesinde, Mollakent Beldesi civarında; Adakent mezarlığı, Akkent Mezarlığı, Marnuk Tepesinde, Mollakent Pınarbaşı Mahallesiinde tescilli mezarlık, Yokuşbaşı Köyünde bir mezarlık tespit edilerek incelenmiştir. Ayrıca Mollakent Beldesi civarında Akkent yerleşim alanı tespit edilmiştir.

2. Anıt Eserler

2.1. Kırköy Kilise

Kilise Muş Merkez ilçenin Kırköy Beldesinin Kültür Mahallesiinde yer alır. Günümüzde özel mülkiyette bulunan ve depo olarak kullanılan yapının giriş cephesi ve çatısında yıkılmalar vardır. Kumtaşından kaba yonu taş kaplı, moloztaş dolgulu beden duvarlarında birer mazgal pencereye sahiptir (Foto 1).

Tek nefli kilise dıştan 19.20 x 9.50 m., içten 16.60 x 6.80 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batı cephedeki giriş kapısı basık kemerlidir. Kapının üstündeki pencere büyük oranda tahrip olmuştur. İçten yarım daire planlı apsis dış cephede düzdür. Kilise içeriden de aynı malzemeyle kaplıdır. Mekanı boydan boya örten beşik tonoz tuğla malzemeyle örülmüştür. Üst örtü apsis önündekiyle birlikte üç kemerle desteklenmişse de düzgün kesme taş malzemeli kaplamaları sökülmüştür. İç mekanda kuzey ve güney duvarları, yuvarlak üç kör kemerle bölümlere ayrılmıştır. Bu kemerlerden ortadakilerin içlerinde birer mazgal pencere bulunur. Bu kemerler de düzgün kesmetaş malzemelidir. Kuzey duvarda, apsis yanındaki kemerin içinde vaftiz teknesi yer almaktadır. Büyük oranda tahrip olmuştur. Kalan izlerden yuvarlak kemerli bir niş içinde yer aldığı, nişin dört yandan dıştan kaval silme, içten bitkisel kompozisyonlu bir bordürle çevrelendiği anlaşılmaktadır. Yarım daire planlı apsis yarım kubbeye örtülmüştür. Apsisin köşelerindeki boşluklarda birer küçük oda, pastaförion hücreleri bulunmaktadır (Foto 2). Ayrıca bu odalar apsisin yarım daire duvarının içinden küçük bir dehlizle bağlantılıdır. Apsisin duvarlarında sadece kuzeydekiler sağlam olarak gelebilmiş yuvarlak kemerli nişler vardır. Bu nişler güneydekiler ve apsisin ortasındaki pencerenin nişiyle birlikte yediye çıkmaktadır. Bu nişlerden ikisinde haç işlemeli birer taş mevcuttur. Kilisede herhangi bir kitabe yoktur. Dışarıdan toprak damla örtülmüştür.

Kırköy Beldesinin Yeni Mahallesinde bulunan ikinci kilise temel seviyesindedir. Kalan izlerden kilisenin yaklaşık 7.00 x 9. 70 m. ölçülerinde olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Altınoluk Köyü Kilise

Altınoluk köyünün 2 km. batısındaki bir tepe üstünde kilise kalıntısı mevcuttur. Kilisenin sadece batı duvarının bir bölümü ayakta kalabilmiş diğer bölüm temel seviyesinde tamamen toprak altındadır. Kalan izlerden ve kaçak kazılar sonucu ortaya çıkan kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla kiliseye tepenin güney batısındaki yüksek merdivenlerden ulaşılmaktadır. Kilise ve bağlı yapılar tepeyi tamamen kaplamıştır. Kilise kireç harçlı moloztaş malzemeye inşa edilmiştir.

2.3. Yemişen Halef Bey Konağı

Yemişen Beldesi Saray Mahallesinde yer almaktadır. Çok ortaklı özel mülkiyette ve kullanılmadığından yıkık vaziyettedir. İki katlı konağın kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde 1239/1824 tarihli inşa kitabesi vardır. Konağın kuzeyinde bir avlu bulunmaktadır. Konağın üst katının üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Alt katta bir ahır iki depo vardır. Konak doğu-batı doğrultusunda 23.90 x 10.70 m. ölçülerindedir. Doğu cephesine inşasından sonra bir oda eklenmiştir. Konak içerden ve dışarıdan düzgün kesme andezit tüf taşıyla inşa edilmiştir.

Alt katların girişleri güney ve batı cephelerden sağlanmaktadır. Üst kata giriş kuzey cephenin ortasında, derin sivri kemer formulu anıtsal kapıyla sağlanır. Kapı açıklığı basık kemerlidir. Kapının iki yanında birer seki yer alır. Sivri kemer ayakları konsol formunda başlıklı, burmalı gömme sütüncelere oturmaktadır. Ayrıca yanlarında da dışarıdan burmalı kaval silmeyle sınırlandırılmış geometrik kompozisyon işlemeli panolar mevcuttur. Sivri kemer ve basık kemer de dışarıdan geometrik süslemeli bir kuşakla çevrelenmiştir. Sivri kemer gözünde dört satırlık inşa kitabesi ile köşelerinde dört dairesel madalyon vardır. Madalyonların içleri gülbezek motifi süslemelidir. Girişin üstünde dışa taşıntılı ahşap hatıllardan bu cephede ahşap bir cumbanın olduğu anlaşılmaktadır (Foto 3).

Girişten, içi tamamen moloz dolgulu dikdörtgen planlı bir koridora geçilmektedir. Ahşap bir merdivenle buradan ikinci kata çıkıldığı anlaşılmaktadır. Koridorun güneyinde ikinci kat seviyesinde dikdörtgen formulu bir kapıyla ikinci kata çıkılır. İzlerden koridorun beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci katta giriş koridorunun batısındaki odalar yıkılmıştır. Sadece doğusundaki iki odanın duvarları mevcuttur. Bu odalardan içteki kuzeye bakan tek bir pencereye sahiptir. Pencerenin duvarları diyagonal olup içlerine kaş kemerli birer niş yerleştirilmiştir. Odanın güneyinde bir giriş kapısı vardır. Büyük boyutlu dış oda kuzey cepheye açılan iki pencereye sahiptir. Bu pencerelerin de yan duvarları diyagonaldır. Odanın doğu duvarında, pencerenin yanında bir seki üstünde küçük bir niş yer alır.

Konağın güney cephesinde bir tandır evi (mutfak) bulunmaktadır. Doğu cephede sonradan eklendiği anlaşılan tek gözlü altı masif dolgulu bir oda vardır. Ahır bölümüne güney cepheden geçilmektedir. Dikdörtgen planlı ahır yan yana iki dikdörtgen bölümden oluşur. Birinci bölümün üstü taş malzemeyle beşik tonoz örtülüdür. Tonoz ortadan bir kemerle desteklenmiştir. Bölümün doğu duvarında yuvarlak kemerli bir niş yer alır. İkinci bölüm yaklaşık aynı boyutlardadır. Bu bölümün üzeri sivri beşik tonoz örtülmüştür. Tonoz kemerle desteklenmiştir. Bölümlerin güney cephelerinde birer mazgal pencere vardır. Konutun batısında kalan iki bölüme ise girilemedi.

Konağın doğusuna eklenen oda sağlam ve kullanılmaktadır. Üzerindeki kitabeden 1323/1905 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Doğu cephedeki bir merdivenle çıkılır. Odanın güneyinde bir koridor bulunmaktadır. Odanın güney cephesinde üç, doğu cephesinde bir pencere vardır. Üstü ahşap hatıllı düz toprak damla örtülüdür.

2.4. Mollakent Mehmet Zenin Yüce Evi

Mollakent Beldesinin Yeşilyurt Mahallesinde bulunmaktadır. Günümüzde Mehmet Zenin Yüce tarafından kullanılmaktadır. Ev tarihi caminin yaklaşık 20 m. doğusundadır. Aslında caminin kuzeyindeki zaviyeye ait bir konaktır. Evin batı duvarında zaviyeye ait günümüzde sadece duvarlarının bir kısmı kalmış mutfak bulunmaktadır. Mutfak ile ev arasında önceden mevcut olan geçit kapatılmıştır. Ev tamamen düzgün kesmetaş malzemeyle inşa edilmiştir. Doğu cephede sivri kemerli bir eyvan bulunmaktadır. Dış ölçüleri 10.00 x 19.00 m.dir (Foto 4).

Ev dış sofalıdır. Sofanın doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda yan yana yerleştirilmiş üç odadan oluşur. Kuzey oda mutfaktır. Batısında banyo bulunur. Odaların doğu cephelerinde birer pencere vardır. Odalar ahşap hatıllı düz toprak damla örtülüdür. Kuzeydeki ve güneydeki odaların kuzey duvarlarında üçlü niş düzenlemesi görülür. Bu nişlerden ortadaki daha büyük ve sivri kemerli yanlardakiler kaş kemerlidir. Odalarda ayrıca düz dikdörtgen nişler de vardır. Pencerele özgül durumlarını kaybetmişlerdir.

2.5. Mollakent Mescit

Mollakent Beldesinin Yeşilyurt Mahallesinde tescilli tarihi caminin batısında, köylüler tarafından buradaki ilk mescit olarak ifade edilen bir yapı kalıntısı mevcuttur. Yapı dıştan dışa 7.30 x 7.50 m. ölçülerindedir. Mescit içerden ve dışardan düzgün kesmetaş malzemeyle inşa edilmiştir. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz örtülüdür (Foto 5).

2.6. Mollakent Şeyh Yakup Türbesi

Mollakent Beldesi Pınarbaşı Mahallesi'nde, tarihi mezarlığın 100 m. kadar doğusunda bulunan türbe üzerinde herhangi bir yazıt bulunmamakla birlikte Şeyh Yakup Türbesi olarak adlandırılmaktadır. Yapı tamamen moloztaş malzemeyle inşa edilmiştir. İçten 3.60 x 3.70 m.

ölçülerinde kare planlıdır. İç mekanda, güney duvarına bitişik mezar bulunmaktadır. Ahşap hatıllı, düz toprak damla örtülüdür (Foto 6).

2.7. Günbatmaz Selahattin Öztürk Evi

Günbatmaz köyünün merkezinde günümüzde Selahattin Öztürk'e ait olan ve kullanılan ev sağlamdır. Giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre 1894 tarihinde inşa edilmiştir. Dıştan 5.25 x 9.60 m. ölçülerinde küçük boyutlarda, iki katlı ev tamamen düzgün kesme andezit tuf taşı malzemelidir. Evin alt katı ve üst katı birer odadan oluşur. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Odaların güneyinde sofa bulunur. Eve giriş doğu cephenin kuzeyindeki sivri kemer formulu düz atkı taşlı kapıyla sağlanır. Kemer gözünde pencere ve kitabe bulunmaktadır. Odalar içten 3.30 x 4.80 m. ölçülerindedir. Alt kattaki oda sadedir. Doğu duvarında mazgal bir pencere, diğer duvarlarda da küçük nişler vardır. Üst kata sofanın batısındaki merdivenle çıkılır. Üst katta sofanın doğusunda, güney duvarda bir ocak yaşmağı bulunmaktadır. Odanın kuzey ve doğu duvarlarında içe doğru genişleyen dikdörtgen birer pencere yer alır. Duvarlarda kaş kemerli küçük nişlere yer verilmiştir. Ev ahşap hatıllı düz toprak damla örtülüdür (Foto 7).

2.8. Balotu Köyü Seyda Köprüsü

Köprü Balotu Köyünün 8 km. kuzeybatısında, Karaağıl Beldesinin 3 km. güneyinde Murat Nehri üzerinde bulunmaktadır. Yaklaşık 50 m. uzunluğundadır. Ortalama 10'ar m. genişliğindeki üç kemeri günümüze ulaşamamıştır. Yan ayakları tahrip olan köprünün iki ayağı Murat nehri içinde kalmıştır. Ortadaki iki ayağının memba yönlerindeki selyaranları üçgen formulu, mansap yönündeki topukları da yarım daire planlıdır. Orta ayaklarının içlerinde birer küçük odanın varlığı anlaşılmaktadır (Foto 8).

2.9. Kurganlı Köyü Kümbet

Kurganlı Köyünün 6 km. batısında Erzurum il sınırına yakın bir konumda, Zırnaki Tepede, yol kenarındaki kümbetin sadece cenazelik bölümü mevcuttur. Üst bölümü tamamen yıkılmıştır. Kümbet her kenarı ortalama 3.00 m. uzunluğunda sekizgen planlıdır. Kümbetin batı cephesinde düz atkı taşlı bir kapı vardır. Güneyden kuzeye doğru eğimli bir alana kurulmuştur. Kuzeydoğu köşesi yıkılmıştır. İçerden ve dışarıdan düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Kümbetin iç bölümü 4.30 x 5.80 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üstü moloz taş malzemeli beşik tonoz örtülüdür (Çizim 1; Foto 9).

2.10. Kurganlı Köyü Açık Türbe

Açık Türbe Köyün yaklaşık 500 m. kuzeydoğusunda bulunan mezarlık içinde yer alır. Yapı dıştan 4.15 x 4.26 m. ölçülerindedir. Tamamen andezit tuf, düzgün kesme taş malzeme ile yapılan, 1.30 m. yüksekliğinde olan duvarlar harpuşta ile sonlanır. Herhangi bir girişe yer verilmemiştir. Türbenin ortasında iki mezar bulunmaktadır. Bunlardan 1314/1896 tarihli

kuzey mezarın şahideleri sağlam iken güney mezarın şahideleri yarıya kadar kırılmıştır (Çizim 2; Foto 10)

2.11. Esenlik Köyü Şeyh Melik Türbesi

Esenlik Köy merkezinde tarihi caminin yaklaşık 100 m. güneyinde iki açık türbe mevcuttur. Bu türbelerden doğudaki caminin de banisi olan Şeyh Melik'e, yaklaşık 40 m. batıdaki de Şeyh Tahir'e aittir.

Şeyh Melik Türbesi oldukça basit olarak moloz taş malzemeyle yığma duvar tekniğinde örülmüştür. 7.00 x 8.00 m. ölçülerindedir. Türbenin ortasına yakın bir yerde Şeyh Melik'in mezarı bulunmaktadır. Mezar iki şahideli türdedir. Baş taşı başlıklıdır. Ayak taşının üstünde kazınarak yazılmış 726 /1326 tarihi yazılıdır.

2.12. Esenlik Köyü Şeyh Tahir Türbesi

Şeyh Tahir Türbesi daha düzenlidir. Düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilen türbe 5.64 x 5.80 m. ölçülerinde kare planlıdır. Türbenin batı cephesinde kapı güney cephesinde de pencere bulunur. Duvarlar harpuşa ile sonlanır. Türbenin batısında bir açık türbe daha eklenmiştir. Bu türbenin içinde 1128 / 1716 tarihli mezar vardır. Şeyh Tahir Türbesi içinde iki mezar vardır. Şeyh Tahir'in mezar taşında 1318/1900 tarihi diğerinde ise 1914 tarihi yazılıdır. Başlıklı eski şahideler yerine mermer malzemeyle yenilenmiştir. Eski mezar taşı parçaları da türbededir.

2.13. Akkent Yerleşim Alanı

Mollakent'in yaklaşık 2 km. güneyinde eski bir yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu bölge 2008 tarihinde tescillenmişse de inceleme yapılmamıştır. Üzeri hafif düzlenmiş, yol kotundan yaklaşık 3 m. yükseklikte bir tepe üzerinde mezarlık bulunmaktadır. Mezarlıkta ilk bakışta hiçbir şey anlaşılmamakla birlikte toprak altından bol miktarda işlemeli mezartaşları çıkmaktadır. Mezarlığın yaklaşık 150 m. doğusunda küçük tümseklerden oluşan ve toprak yüzeyinde bol miktarda firuze ve yeşil renkli çini parçaları ile çeşitli seramik parçalarının bulunduğu bir alan vardır. Bu bölgede harçlı duvar izlerine de rastlanmaktadır. Mezarlık ve yukarıda tepedeki kale kalıntısıyla birlikte bu bölgenin ortaçağ dönemine ait bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Zaten bölge de halk tarafından AKKENT olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Kalenin yaklaşık 300 m. güneyinde Urartu dönemine ait bir gölet mevcuttur. Göletin civarında ki tepelerde de Urartu dönemine ait seramikler vardır. Daha çok bir gözetleme kulesine benzeyen kaleden günümüze sağlam hiçbir şey ulamamıştır. Günümüze sadece taş yığınları vardır. Bir kazı sonucunda önemli verilere ulaşılabilir. Bölgenin çok yoğun olarak yaşadığı Moğol istilasıyla veya İlhanlı devletinin yıkılmasından sonra Celayirliler ile Çobanlılar arasındaki mücadelelerde ortadan kalkmış ve terk edilmiş bir yerleşim yeri olabilir.

Çobanlı Şeyh Hasan, Celayirliler'in müttefiki Sutaylılar'ın yaylağı olan Muş ve Bulank bölgesini 1340 ve 1342 de görülmemiş derecede yağmalamıştır (Sümer, 1970: 99

vd). Yerleşim yerinin yaklaşık 10 km. kuzeyinde 725 H. / 1325 M. tarihli, Sutaylılar döneminde yapılan Esenlik (Abri) Köyü Camii'nden (Kulağuz, 1997: 46) hareketle Sutaylılar'ın yaşadığı ve Çobanlılar tarafından yıkılan yerlerin bu bölgede olduğu söylenebilir.

2.14. Elmakaya Beldesi Ahmed-i Sili Hanı

Elmakaya Beldesi'nde yapılan incelemelerde Cumhuriyet Mahallesi halk tarafından han olarak bilinen ve Ahmed-i Sili Hanı olarak adlandırılan kalıntı tespit edilmiştir. Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla birbirinden yaklaşık on metre uzaklıkta iki bölümden oluşmaktadır. Toprakla kaplı tümsek halinde olup büyük oranda hasar görmüştür. Bölümlerden birinde duvar dokusu açığa çıkmıştır.

3. Mezarlıklar

3.1. Akçaarmut Köyü Mezarlığı

Bulanık Akçaarmut Köyü'nün yaklaşık 500 m. kuzeyinde Bulanık-Muş karayoluyla ikiye bölünen bir mezarlık bulunmaktadır. Mezarlığın doğu bölümü küçük boyutlu olup kayda değer bir mezar taşı bulunmamaktadır. Batı bölümünde şahideli türde mezar taşları vardır. Bunların da büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Sadece iki mezar taşı incelenebilmiştir. Baş taşının iç yüzünde 1318 / 1900 tarihi yazılıdır. Şahideler basit üçgen alınlıklıdır. Mezarlığın doğu bölümünde yine çift şahideli ve kapak taşlı mezar bulunmaktaysa da üzerinde herhangi bir tarih yoktur. Kalan izlerden Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Olurdere Köyü Mezarlığı

Olurdere Köyü'nün büyük bir kısmı, Alparslan I Barajı'nın suları altında kalmıştır. Köyün batısındaki tepede bulunan mezarlıkta yapılan incelemeler sonucunda şahideli ve sandukalı mezarlar tespit edilmiştir. Mezarlar büyük oranda tahrip olmuştur. Şahideler üçgen formludur. Mezar taşları formlarından Geç Osmanlı Dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır.

3.3. Oğlakkaya Köyü Mezarlığı

Oğlakkaya Köyü'nün 500 m. doğusunda tarihi bir mezarlık tespit edilmiştir. Büyük oranda tahrip olan mezarlıkta şahideli ve sandukalı türde mezarlar mevcuttur. Şahideli mezarlardan biri defneciler tarafından tahrip edilerek kırılmıştır. Şahide üzerinde 1138 /1726 tarihi yazılıdır. Kırık şahidenin ön yüzünde kabartma tekniğinde yazılar, arka yüzünde de ortada bitkisel kompozisyon, kenarlarda da geometrik bir kuşak vardır. Diğer tek şahideli mezarda ise 1231 / 1816 tarihi ve kazıma tekniğinde dört satır yazı bulunmaktadır. Sandukalı mezarlar da oldukça basit formdadır. Sandukaların uç kısımları şahide biçiminde hafif yükseltilmiştir. Üzerlerindeki tarihlerden Geç Osmanlı Dönemine ait oldukları anlaşılmıştır.

3.4. Günbatmaz Köyü Mezarlığı

Köyün 500 m. kuzey doğusunda yer alan mezarlık büyük oranda ot ve toprakla örtülüdür. Mezarlıktaki izlerden çok sayıda mezar taşının bulunduğu fakat zamanla bunların tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi mezarlar güney bölümde yer alırken, kuzey bölümü yeni definlerde kullanılmaktadır. Şahideli, sandukalı ve şahideli-sandukalı türde mezarlar bulunmaktadır. Özellikle şahideler büyük boyutlu ve zengin süslemelidir. Fakat andezit tüf malzemelerinden dolayı doğal etkenlerle büyük oranda tahrip olmuşlardır. Mezarlıkta yan yana üç ve arkada bir şahideli mezar boyutlarıyla dikkati çekmektedir. Bunların yanında da silindirik formlu üç sanduka tarzı mezar süslemeleriyle önemlidir. Bu sandukalı mezarların yaklaşık 10 m. batısında at formu bir mezar taşı mevcuttur. Şahidelerden uzun olanı 2.50 m. yüksekliğindedir. Baş taşı sağlam olmakla birlikte ayak taşı parçalanmıştır. Sanduka dikdörtgen prizma formudur. Şahidenin iç yüzü büyük oranda tahrip olmakla birlikte alınlığında stilize ejder motifli rumi kompozisyonu belirgindir. Arka yüzünde üstte geometrik ve bitkisel, ortada yazı, altta sivri kemerli niş ve bitkisel kompozisyon yer alır. Sandukanın yan yüzleri de bitkisel kompozisyonla süslenmiştir. Mezarlıktaki kırık parçalardan benzer başka mezar taşlarının da bulunduğu ama günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu mezarların yaklaşık 10 m. güneyinde koyun formu iki mezar taşı vardır. Şahidelerin büyük bir kısmı yıkılmış ve parçalanmış durumdadır. Sandukalar üçgen, pramidal, silindirik ve kademeli formdadırlar (Foto 11).

3.5. Gümüşpınar Köyü Mezarlığı

Gümüşpınar Köyü'nün hemen güneyinde büyük oranda tahrip olmuş tarihi bir mezarlık tespit edildi. Günümüze ulaşan mezar taşları şahideli ve sandukalı türdedir. Sağlam olanları üçgen, pramidal, silindirik ve kademeli formda sandukalı mezar taşlarıdır. Basit olarak dikdörtgen ve üçgen formlu şahideler üzerinde fazla süslemeye yer verilmemiştir. Şahidelerden birinde 1261 /1845 tarihi yazılıdır. Bu da mezarlığın Osmanlı dönemine ait olduğunu göstermektedir. Özellikle mezarlığın kuzey duvarında bulunan yarım bir şahide parçası önemlidir. Şahidenin ön yüzü bitkisel süslemeli arka yüzü ise yazılıdır.

3.6. Elmakaya Beldesi Mezarlığı

İnönü Mahallesinde bulunan mezarlık büyük oranda tahrip edilmiştir. Mezarlığın orta kısmında yapılan türbenin çevresine mezarlıkta bulunan Osmanlı dönemine ait mermer şahideler parçalanarak inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Türbe son şeklini 2005 yılında almıştır.

3.7. Günyurdu Köyü Mezarlığı

Günyurdu Köyü'nün 1 km doğusunda köyün girişinde Geç Osmanlı dönemine ait bir mezarlık tespit edilmiştir. Şahideli türde mezar taşlarından oluşmaktadır. Mezarlıktaki şahidelerin önemli özelliği baş taşları genellikle iki kademeli başlıklıdır. Yeni yapılan

mezartaşları da eski üslubu devam ettirmektedir. 1370 /1951 tarihli bir şahide Osmanlı üslubunu sürdürmektedir. Mezarlıkta günümüzde de andezit tuf taşıyla mezar taşı yapımı devam etmektedir.

3.8. Gölyanı Köyü Mezarlığı

Gölyanı Köyü'nün güneyinde tarihi bir mezarlık bulunmaktadır. Mezar taşlarının tamamı sanduka formudur. Fakat mezarlığın çok otluk olması nedeniyle çok sağlıklı tarama gerçekleştirilememiştir. Tespit edilerek incelenenler üçgen prizmal, silindirik ve kademeli formdadır. Bölge geleneğinde andezit tuf malzemelidir.

3.9. Koyunağılı Köyü Mezarlığı

Koyunağılı Köyü'nün yaklaşık 1 km kuzeyinde tarihi bir mezarlık tespit edilmiştir. Mezarlıkta şahideli-sandukalı türde iki tarihi mezar vardır. Bunlar yöre halkı tarafından Seyid Burhaneddin ve Seyid İbrahim olarak adlandırılmaktadır. Seyid Burhaneddin Mezarının şahideleri dilimli, sandukası silindirik formdadır. Seyid İbrahim Mezarında şahideler dikdörtgen formudur. Baş taşı büyük oranda sağlam iken ayak taşı parçalanmıştır. Baş taşının ön yüzü bitkisel ve geometrik süslemelidir. Arka yüzü ise yazılıdır.

3.10. Bostancılar Köyü Mezarlığı

Bostancılar Köyü'nün yaklaşık 250-300 m batısında iki ayrı mezarlık bulunmaktadır. Mezarlıklardan batıdaki büyük, doğudaki küçük boyutludur. Genellikle şahideli türde mezarlar bulunmakla birlikte çok önemli özellik arz etmemektedir. Doğu mezarlıkta ise herhangi bir ize rastlanmamıştır.

3.11. Kurganlı Köyü Mezarlığı

Kurganlı Köyü'nün yaklaşık 500 m doğusundaki tarihi mezarlıkta bir açık türbe ile şahideli türde mezarlar bulunmaktadır. Kitabe ve formlarından Osmanlı'nın son dönemine aittir. Şahideler sade formdadır. İki mezarda tarih vardır. Bunlardan biri 1299 / 1882 diğeri de 1314 / 1897 tarihlidir.

3.12. Yemişen Beldesi Mezarlığı

Mezarlıkta tarihi değere sahip mezar taşları genellikle sanduka formudur. Bunun yanında başlıklı ve üçgen alınlıklı şahideler de mevcuttur. Sandukalar genellikle üçgen ve kademeli formdadır. Çevredeki kırık parçalardan erken dönemlere ait şahideli mezartaşlarının da olduğu anlaşılmaktadır. Mezarlık Osmanlı dönemine aittir.

3.13. Esenlik Köyü Mezarlığı

Esenlik Köyü Mezarlığı, köyün 500 m. batısında bulunmaktadır. Mezartaşları; şahideli, sandukalı ve şahideli-sandukalı türdedir. Sandukalı türde mezarlar genellikle mezarlığın doğusunda yer alır. Kademeli, silindirik, dikdörtgen prizmal, üçgen prizmal olmak üzere çeşitli formlarda sandukalar bulunmaktadır. Sandukalardan bir bölümünün baş ve ayak

kısımları şahide şeklinde yükseltilmiştir. Şahideli türde mezartaşları da 13.-14. yüzyıldan Geç Osmanlı dönemine kadar geniş bir zamana yayılmıştır. Özellikle mezarlığın ortasında, ağaçlık bölümdeki şahideli formda mezar taşları erken ve zengin özellikler sergilemektedir. Ne yazık ki bunlar da sağlam olarak ulaşamamışlardır. Muhtemelen mezarlığın en erken mezar taşları buradadır. Mezarlıkta, Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılan başlıklı şahideler bulunmakta olup başlıkların hepsi kırılmıştır. Başlıklar farklı formlardadır. Mezarlıkta koyun formlu iki mezar taşı da vardır. Mezartaşları genellikle andezit tüf malzemelidir. Bununla birlikte birkaç örnekte mermer malzeme de görülür. Mezarlıkta 100 civarında mezartaşı tespit edilmiş ve incelenmiştir (Foto 12).

3.14. Mollakent Beldesi Mezarlığı

Mollakent'in Pınarbaşı Mahallesi'deki tescilli mezarlıkta mezar taşları üzerinde çalışmalar gerçekleştirildi. Tarihi değere sahip mevcut mezar taşları ve 5 açık türbe üzerinde ayrıntılı incelemelerde bulunuldu. Mezarlıkta şahideli, sandukalı ve koyun formlu mezar taşları bulunmaktadır. Üç örnekte Ahlat mezar taşlarına benzer zengin bitkisel süslemeler yer almaktadır. Mezarlık kuzeye ve güneye doğru genişletilmiştir. Medreseye yakın kuzey bölümde Osmanlı döneminin ait mermer malzemeli, başlıklı şahideler mevcuttur. Bunlar dışındaki şahideler andezit tüf malzemelidir (Foto 13).

3.15. Akkent Mezarlığı

Mezarlık tamamen tahrip olmuştur. Sandukalı ve şahideli formdaki mezar taşları yıkılmış ve parçalanmış durumdadır. Şahidelerin oldukça zengin işlemeli olanları mevcuttur. Bunlar da mezarlığın 13-14. Yüzyıllara ait olabileceğini göstermektedir (Foto 14).

3.16. Adakent Mezarlığı

Mollakent'in yaklaşık 4 km. güneybatısında halk tarafından Adakent olarak adlandırılan bir mezarlık tespit edilmiştir. Mezarlık büyük oranda tahrip olmuştur. Kalıntılardan mezar taşlarının sanduka formlu oldukları görülmüştür.

3.17. Marnuk Tepesi Mezarlığı

Mollakent'in yaklaşık 7 km. batısında halk tarafından Marnuk tepesi olarak adlandırılan mevkide tarihi bir mezarlık tespit edilmiştir. Mezarlık tamamen tahrip olmuştur. Yüzeyde az sayıda sanduka formlu mezar taşı mevcuttur.

3.18. Yokuşbaşı Köyü Mezarlığı

Köyün bitişiğinde güneyde olan mezarlık ortasından geçen bir yolla kuzey-güney yönünde ikiye ayrılmıştır. Mezarlığın kuzey bölümü küçük boyutlardadır. Şahideli ve sandukalı formda sade mezar taşları mevcuttur. Güney bölümünde zengin şahideler vardır. Şahideler üçgen, yuvarlak kemer ve başlıklı formdadır. Bu bölümde az sayıda sanduka da

bulunmaktadır. Üzerlerindeki tarihlerden ve formlarından Osmanlı dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır.

4. Değerlendirme

Bulanık bölgesi, Muş ilinin en zengin ve köklü kültürel verilerine sahip önemli merkezlerindedir. Erken tarihli mimari yapılar ve mezar taşları tarihteki canlılığını günümüze taşıyan eserlerdir. Bu eserlerdeki zengin form ve süslemeler, çevresindeki önemli merkezlerle bağlantılarını göstermektedir. Özellikle, Esenlik, Mollakent, Abdalbayazıt ve Günbatmaz köylerinin bulunduğu bölge öne çıkmaktadır.

Kırköy Kilisesi, tek nefli basit ve sade plan düzenlemesiyle birlikte sağlam olarak günümüze ulaşabilmesi ve boyutlarıyla, Muş çevresindeki önemli Hristiyan dini mimari eserlerindedir.

Murat Nehri üzerindeki önemli köprülerden biri Balotu köyü yakınlarındaki Seyda Köprüsüdür. Günümüzde büyük oranda yıkık olsa da üç kemer gözlü olduğu anlaşılmaktadır.

Yemişen Halef Bey Konağı, Mollakent Mehmet Zenin Yüce Evi, Günbatmaz Selahattin Öztürk Evi; malzeme ve mimari özellikleriyle, Muş merkezdeki kerpiç veya tuğla malzemeli, sivri veya kaş kemer pencere alınlıklı, genellikle iç sofalı evlere göre daha çok sınırlı olduğu Ahlat ve Bitlis evleriyle² benzerlik gösterirler

Esenlik, Mollakent ve Kurganlı Köyü mezarlıklarındaki açık türbeler, Muş bölgesindeki açık türbe geleneğinin önemli örnekleridir.

Kurganlı Köyündeki yarım kümbet, bölgede özellikle Ahlat'ta görülen kümbet³ geleneğinin Muş bölgesindeki tek örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece cenazelik bölümü mevcuttur. İzlerden sekizgen plan görülmekle birlikte pabuç bölümüne de ait olabilir. Üst gövde Ahlat kümbetlerinde olduğu gibi silindirik düşünülebilir. Cenazelik bölümünün varlığı Osmanlı öncesi döneme götürmektedir. Erzurum yolunun kenarında yola ve bulunduğu tepeden ovaya hakim bir konumdadır.

Mezarlıklar büyük oranda tahrip olduklarından mezar taşlarının önemli bölümü günümüze ulaşamamıştır. Mollakent, Esenlik ve Günbatmaz Köyleri mezarlıkları, erken dönemlerden itibaren Geç Osmanlı dönemine kadar mezar taşı geleneğinin gelişimini farklı biçim ve süslemelerle bir arada vermeleri bakımından önemli alanlardandır. Bu mezarlıklarda; koyun formu⁴ sandukalar, Ahlat mezartaşları⁵ geleneğinde zengin bitkisel, geometrik ve yazı

² Bitlis ve Ahlat Evleri hakkında; Yüksel Sayan – Şehabettin Öztürk; Bitlis Evleri, Ankara 2001; K. Pektaş-G. Baş-B.N.Kılavuz; “Bitlis Çevresi 2003 Yılı Araştırmaları”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bildiriler, I, Ankara 2004, 294-295; K. Pektaş-G. Baş-B.N.Kılavuz; “Bitlis Çevresi Yüzeysel Araştırması”, 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bildiriler, I, Ankara 2005,175-176; Ü.C. Karakuş; Geleneksel Ahlat Evleri, (Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2008.

³ Ahlat Kümbetleri hakkında; Nermin Tabak; Ahlat Türk Mimarisi, Ankara 1972; O. Cezmi Tuncer; Anadolu Kümbetleri, III, Ankara 1990; Hakkı Önkıl; Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara 1996.

⁴ Muş çevresindeki bu türde mezar taşları oldukça yaygındır. Nazmi Sevgen; “Anadolu’da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları”, Tarih Dünyası, C. 1, S. 8, İstanbul 1950, 330-335; Halid Zübeyr Koşay; “Doğu Anadolu’daki Mezarlıklarda Koç,

işlemeli, dikdörtgen formlu büyük boyutlu şahideler, Osmanlı dönemine ait başlıklı, sivri kemer, üçgen alınlıklı şahideler, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait çeşitli formlarda sandukalar vardır. Benzer mezar taşları özellikle Bitlis bölgesi mezarlıklarında da görülmektedir⁶. Koyunağılı Köyü'ndeki Seyid İbrahim mezarının şahideleri de formu ve süslemeleriyle Ahlat mezar taşları geleneğindedir.

Gölyanı Köyü mezarlığında şahideli mezarların olmaması, sandukaların zengin formları dikkat çekicidir.

Akkent yerleşim yeri kalıntısı ve yakın çevresinde Marnuk tepesi mezarlığı ve Adakent mezarlığı tarihi kaynaklarda bahsedilen Moğol dönemi ve İlhanlı iç çekişmelerinin günümüze kalan tanıkları durumundadır. Özellikle Akkent yerleşim alanında yapılacak kazılarla önemli verilere ulaşılabilir.

5. Sonuç

Muş'ta 2009 yılında yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen ve incelenen Taşınmaz Kültür Varlıkları ile ilgili bulgu ve gözlemler şunlardır.

1- 2009 yılı çalışmalarında Bulanık ilçesine bağlı 9 Belde 53 Köy sistemli olarak taranmıştır. Çalışmanın son gününde Merkez ilçenin Kırköy Beldesindeki Kiliseler de incelenmiştir.

2- Anıt ve sit alanı olarak koruma altına alınması gereken alan ve eserler bulunmaktadır. İncelenen Esenlik, Mollakent mezarlıkları tescilli olsalar da daha geniş bilgi edinebilmek amacıyla bu dönem tekrar incelenmişlerdir. İncelenen diğer eserler ilk defa tespit edilmişlerdir.

3- Kırköy Beldesindeki Kilise, Yemişen Beldesi'ndeki Konak, Mollakent Mehmet Zenin Yüce Evi, Mollakent Mescit, Mollakent Şeyh Yakup Türbesi, Günbatmaz Köyü Selahattin Öztürk Evi, Balotu Köyü Seyda Köprüsü, Kurganlı Köyündeki Kümbet, Kurganlı Köyü Açık Türbe, Esenlik Köyündeki Açık Türbelerden oluşan anıt eserler incelenmiştir

4- Bu anıtsal yapılarla birlikte Bulanık Akçaarmut Köyünde mezarlık, Olurdere Köyünde mezarlık, Oğlakkaya Köyünde mezarlık, Günbatmaz Köyünde mezarlık,

Koyun Heykelleri", Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, (Ankara 19-24 Ekim1959), Ankara 1962, 254-256; Beyhan Karamağaralı; Ahlat Mezartaşları, Ankara 1972; Alparslan Koyunlu; "Mezartaşları Olarak Yapılmış Koç ve Koyun Heykelleri", T.T.O.K. Belleteni, S. 56/335, İstanbul 1976, 15-20; Abdülhaluk Çay; Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklerde Koç-Koyun Meselesi, Ankara 1983; Ertuğrul Danık; Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları, Ankara 1993; Abdülhaluk Çay; Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklerde Koç-Koyun Meselesi, Ankara 1983

⁵ Ahlat mezar taşları hakkında; B. Karamağaralı; Ahlat Mezar Taşları, Ankara 1992.

⁶ Bitlis mezar taşları hakkında; K. Pektaş; Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Ankara 2001, 57; Kadir Pektaş, "Bitlis ve Çevresinde Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri (1999)", 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, (22-26 Mayıs 2000 İzmir), Ankara, 2001, 1-15; Kadir Pektaş, "Bitlis Mezar Taşları (1998) ", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, (24-28 Mayıs1999 Ankara), Ankara, 2000, 15-28; Kadir Pektaş; Gülsen Baş; "Güroymak Ve Tatvan'da 2000 Yılı Araştırmaları", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, (29 Mayıs-01 Haziran 2001 Ankara), Ankara, 2002, 49-62; Kadir Pektaş; Gülsen Baş; Bülent Nuri Kulağuz; "Bitlis Çevresi 2003 YılıAraştırmaları", 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, (26-31 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, 2004, 291-300.

Gümüşpınar Köyünde mezarlık, Elmakaya Beldesinde mezarlık, Günyurdu Köyünde mezarlık, Gölyanı Köyünde mezarlık, Koyunağılı Köyünde mezarlık, Bostancılar Köyünde mezarlık, Kurganlı Köyünde mezarlık, Esenlik Köyünde mezarlık, Yemişen Beldesinde mezarlık, Mollakent Beldesi civarında; Adakent mezarlığı, Akkent Mezarlığı, Marnuk Tepesinde mezarlık, Mollakent Pınarbaşı Mahallesiinde mezarlık, Yokuşbaşı Köyünde bir mezarlık tespit edilerek incelenmiştir.

Mezarlıklardaki tarihi mezarlar doğal ve insani etkenlerle günden güne hızla tahrip olmaktadır. Ayrıca bütün mezarlıklarda günümüzde de yeni gömülerin devam etmesi tahribi arttırmaktadır. Bununla ilgili önlem alınmalıdır.

5- İncelenen mezarlıklar farklı özellikler sergilemektedir. Bu durum Muş coğrafyasının zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Mezartaşları üzerinde kültürün devamı niteliğinde geçmiş ve çevre örnekleriyle benzerlikler ve uyum bulunmakla birlikte bazı motifler ve formlar bölgedeki diğer illere oranla farklılıklar sergilemektedir.

KAYNAKLAR

Çay, Abdülhaluk. (1983). *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklerde Koç-Koyun Meselesi*, Ankara.

Çulpan, Cevdet. (1973). *Türk Taş Köprüleri*. Ankara.

Danık, Ertuğrul. (1993). *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara.

Karakuş, Ülkü Can. (2008). *Geleneksel Ahlat Evleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

Karamağaralı, Beyhan. (1972). *Ahlat Mezartaşları*, Ankara.

Karamağaralı, Beyhan. (1972). *Ahlat Mezartaşları*, Ankara.

Koşay, Halid Zübeyr. (1962). “Doğu Anadolu’daki Mezarlıklarda Koç, Koyun Heykelleri”, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim1959), Ankara. s. 254-256;

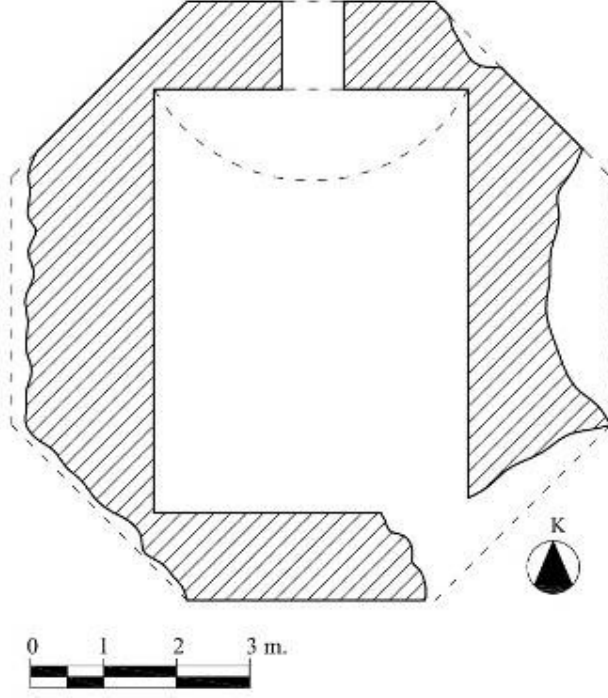
Koyunlu, Alparslan. (1976). “Mezartaşları Olarak Yapılmış Koç ve Koyun Heykelleri”, *T.T.O.K. Belleteni*, S. 56/335, İstanbul. S. 15-20;

Kulağuz, Bülent Nuri (1997). *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

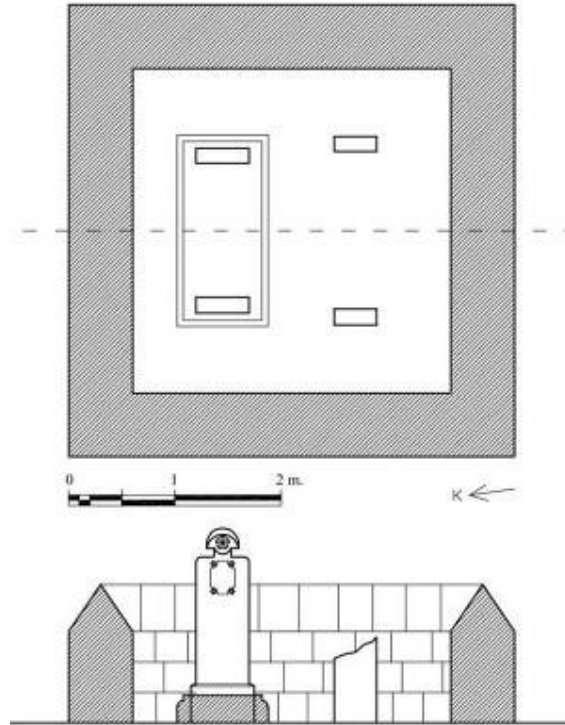
Önkal, Hakkı. (1996) *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.

- Pektaş, Kadir. (2000). "Bitlis Mezar Taşları (1998) ", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, (24-28 Mayıs 1999 Ankara), Ankara. s. 15-28;
- Pektaş, Kadir. (2001). "Bitlis ve Çevresinde Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri (1999)", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, (22-26 Mayıs 2000 İzmir), Ankara. 1-15.
- Pektaş, Kadir. (2001). *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Ankara.
- Pektaş, Kadir; BAŞ, Gülsen KULAĞUZ; Bülent Nuri. (2004). "Bitlis Çevresi 2003 Yılı Araştırmaları", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara. 291-300.
- Pektaş, Kadir; BAŞ, Gülsen KULAĞUZ; Bülent Nuri. (2005). "Bitlis Çevresi Yüzey Araştırması", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bildiriler, I*, Ankara. 173-182.
- Pektaş, Kadir; BAŞ, Gülsen; "Güroymak Ve Tatvan'da 2000 Yılı Araştırmaları", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, (29 Mayıs-01 Haziran 2001 Ankara), Ankara, 2002, 49-62;
- Sayan, Yüksel – ÖZTÜRK, Şehabettin (2001). *Bitlis Evleri*. Ankara
- Sevgen, Nazmi. (1950). "Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları", *Tarih Dünyası*, C. 1, S. 8, İstanbul. s. 330-335;
- Sümer, Faruk. (1970) *Anadolu'da Moğollar*, Ankara.
- Tabak, Nermin. (1972). *Ahlat Türk Mimarisi*. Ankara
- Tuncer, Orhan Cezmi. (1990). *Anadolu Kümbetleri*, III. Ankara.
- Tunç, Gülgün. (1978). *Taş Köprülerimiz*. İstanbul.

ÇİZİMLER

Çizim 1: Kurganlı Köyü Kümbeti Planı

Çizim 2: Kurganlı Köyü Açık Türbe

FOTOĞRAFLAR

Foto 1: Kırköy Kilise Güneybatı Genel Görünüm

Foto 2: Kırköy Kilise İç Mekan

Foto 3: Yemişen Konak Kuzey Cephe

Foto 4: Mollakent Mehmet Zenin Yüce Evi

Foto 5: Mollakent Mescit Batı Cephe

Foto 6: Mollakent Şeyh Yakup Türbesi

Foto 7: Günbatmaz SelahattinÖztürk Evi

Foto 8: Balotu Köyü Seyda Köprüsü

Foto 9: Kurganlı Köyü Kumbeti

Foto 10: Kurganlı Köyü Açık Türbe

Foto 11: Günbatmaz Ky Mezarlı

Foto 12: Esenlik Ky Mezarlı

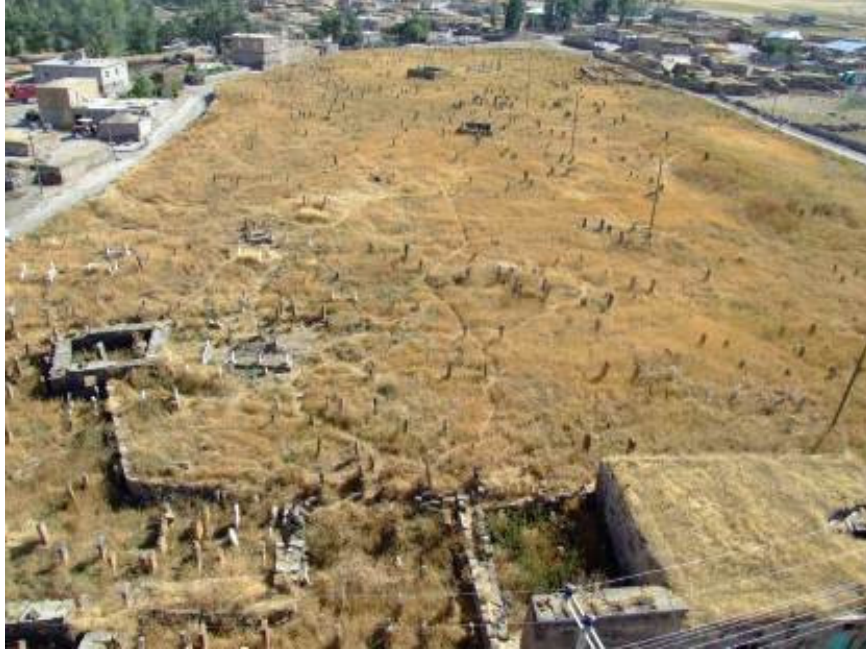

Foto 13: Mollakent Köyü Mezarlığı

Foto 14: Mollakent Akkent Mezarlığı